

PEYGAMBERİMİZİN EĞİTİM UYGULAMALARINDA GÖRSELLEŞTİRME

Adem KORUKCU*

Abstract

Visualisation in Prophet Mohammad's Educational Practices

The paper examines the efficiency and unavailability of fact of visualisation in religious education in respect of some practices of the Prophet Muhammed (Peace be upon him). The religion of Islam bases on the principles of belief. Both the the Prophet Muhammed and The Holy Qur'an, while teaching these basic beliefs, used sometimes the visual tools in order to concrete some concepts. There are some hadiths about the examples that the Prophet Muhammed applied the visual tools to metaphysical issues. By using these tools, the difficulties which are originated from the abstract form of religious language were overcome. Our study supports the need of efficient usage of the new techniques on religious education in the light of new approaches in education.

Keywords: Religious Education; religious language; visualisation; concre-tion; diagrams; sunnah.

Giriş:

Yaşadığımız çağın temel özelliklerine bakıldığında, bilgi ve teknolojiye meydana gelen hızlı gelişme ve ilerlemenin öne çıktığı hemen fark edilecektir. Bilgide ortaya çıkan bu birikim, pek çok bilim alanında olduğu gibi, din bilimleri ve ilahiyat bilimlerinde de gözle görünür bir biçimde artmaktadır. Din öğretiminin de bu gelişmeden etkilendiği açıktır. Üstelik, dinin değişen bilgi ve kültür yapıları ekseninde tekrar ele alınması ve din öğretiminin değişime açık bir sistematığe kavuşturulması zorunlu bir hal almıştır. Din öğretiminde kullanılan eski yöntemlerin olumlu yanlarının yanında, artık işlevselliğini yitirmiş yanlarının da gözden geçirilmesi gerekir.

İslam dininin öğretime konu edilmesi söz konusu olduğunda, iki ana bilgi kaynağından bahsetmek mümkündür. Bunlar, Kur'an ve peygamberimizin hadisleridir. Bir başka ifadeyle, bu iki kaynak din öğretiminin temel materyalini oluşturmaktadır. Dolayısıyla sahip olduğumuz din öğretimi literatürü-

* Ar. Gör. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

nün ana rengini veren de bu iki olgudur. Bunları anlayıp, günümüz din eğitimi için değerlendirmeksizin bir din eğitimi etkinliği gerçekleştirmek, oldukça zor görünmektedir.¹ Kur'an, vahiy oluşu itibarıyla İslam'ın temel karakteristiğini bizlere sunar. Hadisler ise, gerek Kur'an'ın anlaşılmasında ve gerekse hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili Kur'an'da açıkça bulunmayan konulara dâir Kur'an tarafından örgülenen ilkeler çerçevesinde, çıkarımlar ve çözümler üretmektedir.

Günümüzde din öğretimi ile ilgili çalışmalarda dinî konuların anlatılması ve öğretilmesi, geleneksel anlayıştan daha öte bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bunun nedenleri arasında, çağımızın gereklerinin oldukça hızlı değişim göstermesi, kişisel ve toplumsal ihtiyaçların çeşitlenmesi gibi durumları saymak mümkündür. Bu doğrultuda din öğretimi etkinlikleri geleneksel sözlü anlatım yönteminin yanı sıra, diğer araçların kullanılmasını gerektirmektedir. Bu da, eğitimle ilgili bütün bilim dallarından yararlanarak çocukların ve yetişkinlerin his ve heyecan gelişmelerini doğru tespit etmek, bu tespit ve gelişmelere göre nasıl bir din eğitimi yapılması gerektiğinin yollarını araştırmak ve bulunan yollara göre din eğitimi-öğretimini gerçekleştirmek ile sağlanır. Nitelikli ve gerçekçi bir din eğitimi çalışması, dinin değerlerini dikkate alarak ve günümüz bilimsel gelişmelerinin bizlere sunduğu imkânlardan yararlanmak suretiyle gerçekleştirilebilir.²

Peygamberin tecrübesinde yer alan eğitsel öğelerin saptanması ve sistematize edilmesinin, din öğretiminin yeniden yapılanması açısından temel bir önem taşıdığını düşünüyoruz. Peygamberimiz, bir tebliğci olmasının yanı sıra aynı zamanda bir eğitimcidir. Hatta denebilir ki, eğitimci kişiliği O'nun tebliğci olmasının zorunlu bir açılımıdır. Zira ulaştırılması söz konusu olan şey; bir bilgi, bir haber, bir mesaj olduğuna göre, bu durumda tebliğ görevi kapsamında "öğretme" etkinliği de söz konusu olmaktadır. Bu çerçevede, onun eğitimciliğinin temel niteliklerini tespit etmek, günümüz din eğitimi-öğretimi uygulamalarına ışık tutması bakımından yararlı görünmektedir.³ Kendisini "muallim-öğretmen" olarak tanımlayan bir peygamberin⁴ kendine ait bir eğitim-öğretim anlayışı ve metodunun olması kaçınılmazdır. Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde değerlendirilmesi gereken pek çok veri bulunmaktadır Bu

1 Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi (İbadet-İman)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, 7.

2 Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi (İbadet-İman)*, 6,8.

3 Muhammed Şevki Aydın, "Ben Ancak Muallim Olarak Gönderildim Diyen Peygamber", *İslam'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, 181.

4 İbn-i Mâce, El-Hâfız Ebî Abdullah Muhammed bin Yezid, *Sünen-ü İbn-i Mâce*, Mukaddime, 17/229, I.,83. Hadisin ilgili kısmı şu şekildedir: "Ben ancak öğretici olarak gönderildim."

çalışmada, peygamberimizin eğitim öğretime ilişkin görüşlerini kapsamlı biçimde ele alıp incelememiz mümkün değildir. Biz sadece, O'nun eğitim anlayışı içerisinde yer aldığını düşündüğümüz görsellik ve bu görsellik içerisinde şekil ve çizgilerin kullanımını ele almayı amaçladık. Hadis kaynaklarında yer alan bazı hadislerden ve onların eğitsel imalarından yola çıkarak, din öğretiminde görselliğin ve somutlaştırmanın önemi üzerinde durduk. Bu ekseninde peygamberimizin bazı metafizik konuları açıklarken şekil ve çizgiler kullandığını aktaran rivayetleri örnekliğinden yararlandık.

Hız. Peygamberin Eğitim Uygulamalarında Görsellik:

Kur'an'ın ifadesine göre âlemlere rahmet olarak gönderilmiş olan peygamberimiz,⁵ sahip olduğu insan sevgisinin de etkisiyle, insanların dine ait konuları en iyi biçimde anlamalarını ve öğrenmelerini sağlamak için çok farklı metotlara başvurmuştur. Bu durum, onların hem dünya hem de ahirette mutlu olmalarına yönelik, dikkate değer bir çaba ve gayretin ürünüydü.

İlk dönem İslam eğitim anlayışı ve uygulamalarını anlayabilmenin en önemli gereklerinden birisi, İslam'ın indiği toplumun özelliklerini ve peygamberimizin muhatap olduğu insanların zihinsel yapısını bilmektir. Zira eğitim olgusuna etki eden ve onun bileşenleri arasında yer alan unsurlardan biri, toplum ve o toplumu oluşturan bireylerdir.⁶ Bu dönemde Araplar, çöl koşullarının egemen olduğu bir yaşam tarzına sahiptiler. İnsanların yaşam tarzını etkileyen çöl koşulları elbette ki eğitim-öğretim biçimlerini de etkilemiştir. Ayrıca, kentlerde yaygın olarak ticaret ve tarım yapılıyordu. Bu da belirli bir kültürel birikim sağlamıştı. Buna göre, yazılı geleneğe sahip olmayan bu toplum kendi bilgisini, kültürünü ve değerlerini sözlü-şifahi olarak yeni nesillere öğretmekte idi. Bu tür öğretim biçiminde hikmetli sözler, şiir ve deyişler gibi hafızaya dayalı olan edebi ifade biçimleri sıklıkla kullanılmaktaydı.⁷

O günün toplumunda yazı geleneği de oldukça geri düzeydeydi. Ün kazanmış bazı beyitlerin seçilerek Kâbe duvarına asılması, nadir yazı örnekleri arasında yer almaktaydı. Eğitim-öğretim anlayışı, sözlü kültüre dayalı olan bir toplum için bu durum aslında şaşırtıcı sayılmamalıdır. Sorulması gereken öncelikli soru, böylesi bir toplumun kısa bir sürede nasıl yazılı kültüre intibak ettiği ve dini gereği gibi öğrendiği hususudur. Zira zamanla oluşmuş ve bir toplumda yerleşik olan geleneksel yapı ve kalıplar, eğitim- öğretimi de etkileyecektir. Geleneklerine bağlı toplumlarda, yenilik ve değişme kolay kabul

5 Enbiyâ Suresi, 21/107.

6 Cevat Alkan, *Eğitim Teknolojisi*, Atilla Kitabevi, Ankara 1996, 5-6.

7 Halil Hayat, "Hz. Peygamberin İlmeye Verdiği Önem ve İmam-Hatip Liseleri", *Din Öğretimi Dergisi*, Kasım-Aralık 1992, Sayı: 37, 10-11.

edilmez. Her türden yeniliğe şüphe ile yaklaşılır. Asıl olana, selefte, ataların izlediği yola bağlılık; dinde, ahlakta ve sosyal yaşamda ağırlığını hissettiren genel bir davranıştır.⁸ Peygamberimiz dini tebliğ etmeye başladığında, muhatap olduğu toplum da bu sayılan özellikleri taşımaktadır.⁹

Kendisi de okuma yazma bilmeyen peygamberimize ve onun ayetleri tebliğ ettiği yakınındakilere, Allah'tan gelen ilk emir "oku" olmuştur.¹⁰ Artık hem peygamber kendisi okuyacak; hem de ashabından okumalarını isteyecektir. Burada gözden kaçmaması gereken bir husus da "oku" emrinde okunması istenen Kur'an yazılı bir metin halinde indirilmemiş olmasıdır. Bu durum da öğretimde vazgeçilmez olan "yazı"yı gündeme taşımıştır.

Peygamberimiz kendisine gelen ayetleri ezberliyor, daha sonra da vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Bu yazılar, daha çok o günün yaygın yazı malzemesi olan deri ve kemik üzerine yazılıyordu. Böylece hem Kur'an'ın kalıcılığı sağlanmış oluyor hem de, insanların Kur'an'ı ve dini öğrenmeleri için bir materyal oluşturuluyordu. Diğer taraftan peygamberimiz, okuma ve yazma becerilerinin dinin öğretilmesinde oynadığı rolün farkına vardığından, özellikle yazı öğreniminin yaygınlaştırılması için her fırsatı değerlendirmiştir. Bu bağlamda Peygamberimiz, Bedir Muharebesi (M. 624)'nde ele geçirilen yaklaşık 70 esir içerisinden okuma-yazma bilenlerin her biri, ancak 10 Müslüman çocuğa okuma -yazma öğretme koşuluyla serbest bırakılmıştır.¹¹

Peygamberimiz "ümmî" bir peygamberdi, dolayısıyla onun bilgisi de kendine vahyedilen Kur'an'dan müteşekkildi. Daha doğrusu O'nun bilgisi Allah'ın kendine öğrettiklerinden oluşmaktaydı.¹² Doğaldır ki onun delilleri ve öğretim metotlarının temelini de Kur'an oluşturmaktadır. Kur'an, hem İslam dini için temel kaynak olmuş, hem de bu dinin eğitim-öğretim ilkeleri için modeller sunmuştur.¹³ Bu durum Kur'an'da şu şekilde ifade edilmiştir: "İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriş-tirdiğimiz bir nur kıldık..."¹⁴

8 Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, ss. 201-203.

9 Yaşar Fersahoğlu, "Kuran'a Göre Öğrenmeyi Engelleyen Bazı Faktörler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1998, Sayı 5, s. 133.

10 Alak Suresi, 96/1, Hayıt. "Hz. Peygamberin İlme Verdiği Önem ve İmam-Hatip Liseleri", 11-12.

11 Halis Ayhan, "İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1998, Sayı 5, 65., Hayıt, 13.

12 Cemal Tosun, "Öğretmen Olarak Hz. Muhammed Ya da Din Eğitimi Öğretiminde Hz. Muhammed'in Örnekliği Meselesi", *Hz. Muhammed ve Gençlik*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1995, s. 86.

13 Abdullah Özbek, *Bir Eğitimiçi Olarak Hz. Muhammed*, 4. Baskı, Esra Yayınları, Konya 1995, s. 36., Hayıt, 12.

14 Şûrâ Suresi, 42/52.

Peygamberimiz, vahiyden edindiği bilgi birikimi ve öğretim teknikleri çerçevesinde, kendi dönemi için oldukça ileri düzeyde sayılabilecek eğitim uygulamalarında bulunmuştur. Eğitim bilimleri açısından bu konuya bakıldığında, tedricilik, yaparak yaşayarak öğretme, şekil ve çizgileri eğitimde kullanmak gibi uygulamalar dikkat çekici görünmektedir. Bu etkinlikler, öğretimi gerçekleştirilecek olan akıl, zekâ ve düşünmeyi etkili bir biçimde kullanabilmeyi hedeflemektedir. Zira din ve olaylar hakkında doğru bilgiler edinmek, zamanı geldiğinde bu bilgileri yerli yerince kullanarak kavramlar oluşturmak, önermeler yapmak, mantıklı ve akıl yürüterek doğru sonuçlara ulaşmak insanın becerebileceği yetilerdir. Bu bağlamda, peygamberimizin insanların bu niteliklerini göz önünde bulundurduğunu görmekteyiz.¹⁵

Peygamberimizin eğitim anlayışı büyük ölçüde yetişkinler eğitimi üzerinden gerçekleşmiştir. Bunun en belirgin nedeni, O'nun eğitiminin temelinde İslam dininin tebliğinin yer almasıdır. Doğal olarak tebliğ işi öncelikle yetişkinlere yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Çocukların eğitim etkinlikleri içerisinde yer alması zamanla gerçekleşmiştir.¹⁶ Bu gerçekten hareketle makalemizin konusunu teşkil eden görsellik öğeleri de daha çok yetişkinlerle ilgili olarak örneklenmiştir. Ayrıca görselliğe dair uygulamalar belli bir hazırlık devresine sahip değildir. Daha çok peygamberimizin o anda gelişen bir olaya, geçen bir kavrama ilişkin anında oluşturduğu araçlardır.

Din ve akıl arasındaki ilişkinin ortaya konulması bakımından, A. Hamdi Akseki'nin dinle ilgili olarak yaptığı tanımlama dikkat çekicidir: "Din Allah tarafından vaz' olunmuş bir kanundur. İnsanlara saadet yollarını gösterir, onların saadete erişmelerine delâlet eder, yaratılışındaki gaye ve hedefi, Allah'a ne suretle ibadet edilebileceğini bildirir. İnsanları (kendi arzularıyla dini kabul eden akıl sahiplerini) hayrolan işlere sevk eder."¹⁷ Bu tanımda da ifade edildiği gibi, İslam'a göre sorumlu olmanın koşullarından birisi akıllı olmaktır. Akıl öncelikle sorumluluğun şartı olmasının yanında, dinin doğru anlaşılıp insanın Allah'a bağlanması en önemli araçtır.¹⁸ Akıl bilgilenmedeki bu öneminden hareketle, peygamberimiz, dinin tebliğinde, insanların anlayabileceği bir dilin kullanımı, tanıdık benzetmelerin yapılması, tedricilik ve gösterim tekniğini sık kullanma yoluna gitmiştir.

15 Halis Ayhan, "İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler", 65.

16 M. Şevki Aydın, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1996, 9.

17 A. Hamdi Akseki, *İslam Dini (İtikat, İbadet, Ahlak)*, Nur Yayınları, Ankara 1993, 3.

18 Çamdibi, 42.

Peygamberimiz, “Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”¹⁹ Şeklinde ifade ettiği yaklaşımda, insanların eğitimlerinde onların eğitiminin de kolaylaştırma temelinde gerçekleştirilmesini önermektedir. Bu bağlamda o, imkânlar ölçüsünde tebliğini ve eğitim metotlarını insanların özelliklerini göz önünde bulundurarak ve onların anlamalarına yardım edici materyalleri kullanarak gerçekleştirmiştir. Sahabenin özelliklerinin göz önünde bulundurulmasının yanı sıra, öğretime konu edilen soyut kavramların somutlaştırılması da peygamberimizin eğitimde gözettiği hususiyetlerden birisidir.²⁰

Öğretimde tedricilik yaklaşımı, oldukça ayrıntılı bir konu olmakla birlikte, bilginin sindirilmesi ve zihinde uygun ve gerektiğinde kullanılabilir tarzda depolamasına imkân tanımaktadır. Bu uygulama, bilgilerin doğrudan ezberlenmesi yerine önceki bilgilerle ilişkilendirilmek suretiyle öğrenilmesini hedeflemektedir. Tedricilik olgusu, bilgiyi işleme kuramına benzer bir tarzda çalışmaktadır. Yeni bilgi ile eski bilgi arasındaki ilişki ve etkileşim, bu kuramın temelini oluşturmaktadır.²¹ Tedricilik olgusu da, insanların daha önceden gelmiş bulunan bir kısım Kur’an ayetlerinin iyice öğrenilmesinden sonra yeni ayetlerin eskilerle bağlantılı bir biçimde öğrenilmesine imkân tanımıştır.

Kur’an’ın 23 senelik bir zaman dilimi içerisinde indirilmiş olması, tedrici eğitimin en bâriz uygulanış tarzıdır. Hatta bilgilerin öncelik-sonralık durumları ayetlerin indirilişinde bile bu metodun etkisi hissedilmektedir. İlk önce inen ayetler hem hacim ve hem de içerik bakımından oldukça kolay kavranabilir bir tarza sahiptir.²² Bu noktada ayetlerin Sahabiler tarafından ezbere okunması, üzerine konuşulması ve yorumlamalarda bulunulması, eğitimde somut ürünlerin oluşmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca, bu etkinliğin cemaat önünde gerçekleştirilmesi, Peygamberimizin eğitim-öğretim uygulamalarına başlı başına görsellik desteği sağlamıştır.

Peygamberimizin eğitim-öğretim metodunun en belirgin özelliklerinden biri, söylediği şeyleri bizzat kendisinin de uygulamış olmasıdır. Sadece öğüt düzeyinde bir öğretim anlayışı yerine onun benimsemiş olduğu tatbik yaklaşımı, İslam’ın insanlar arasında hızlı bir biçimde yayılmasına imkân tanımıştır.²³

19 Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbu'l-İlm, 11/69, I-II., 31.

20 Aydın, 187.

21 Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara 2003, 270-271.

22 Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İfav Yayınları, İstanbul 1989, 213.

23 Bakara Suresi, 2/44; Saf Suresi, 61/2-3.

Peygamberimizin eğitim-öğretim aracı olarak kullandığı diğer bir materyal de, değişik bölge ve ülkelere gönderdiği mektuplardır. Bu mektupların gönderildiği kişilerin başında Arabistan'ın etrafındaki ülkelerin hükümdarları gelir. Bu mektuplar gönderilirken yararlanılan elçiler, İslam'ın öğretilerine vâkıf olan ve gittiği yerlerdeki insanlara ve yöneticilere bu değerleri öğretebilecek olan kişilerdi.²⁴ Dolayısıyla bu elçilerin dinin tebliği ve öğretimi ile ilgili gereksinimleri sözlü biçimde gidermeleri de mümkündür. Ancak burada peygamberimiz, söz konusu mektupları gerek siyasi bir vesika olarak ve gerekse din öğretimi açısından bir kayıt altına alma, dinle ilgili bilgileri onlara kalıcı olarak sunma gayreti göstermiştir. Bir başka ifadeyle, peygamberimiz, onları dinle ilgili görsel bir materyalle bilgilendirme yoluna gitmiştir.

Görselliğin, daha fazla materyalin öğretim etkinliği içerisinde kullanılması, öğrencinin ilgisini çekeceği gibi öğrenmeye de olumlu katkı sağlayacaktır. Örneğin, bir işin nasıl yapıldığına ilişkin bir öğretim etkinliğinde, kapsamında görsellik barındıran yazı ve sözel öğretimden çok daha etkili bir öğrenme sağlayabilecektir.²⁵ Bir başka ifadeyle, öğretme ve öğrenme ne kadar çok duyu organına hitap ederse, öğrenme olayı da o kadar iyi ve kalıcı olmakta, unutmaya da o kadar geç geçmektedir. Bu bağlamda yapılan bir araştırmanın sonuçları, farklı öğretim tekniği ve materyallerinin öğrenme hatırlamaya ilişkin etkilerini şu şekilde tespit etmektedir: İnsanlar; okuduklarının %10'unu, işittiklerinin %20'sini, gördüklerinin % 30'unu, söylediklerinin % 70'ini, görüp işittiklerinin % 50'sini, yapıp söylediklerinin % 90'ını hatırlarlar.²⁶ Bu konuda bir Çin atasözü de anlamlı görünmektedir: "İşitirsem unutturum, görürsem belki hatırlarım, yaparsam öğrenirim"²⁷

Günümüzde eğitim bilminde, yaparak ve yaşayarak öğretme tekniği, oldukça yaygın bir yaklaşımdır. Bu tekniğin başlıca örnekleri arasında, gösteri (demonstration) tekniği gelmektedir. Demonstrasyon tekniğinin çok farklı tanımları var olmakla birlikte, genel anlamda demonstrasyon; bilgi edinmek, ilgi uyandırmak ve çalışma standardını geliştirmek, göz ve kulağa aynı anda

24 Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, (Trc: Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul 1990, 13.

25 Mürüvvet Bilen, *Plandan Uygulamaya Öğretim*, Anı Yayıncılık, Ankara 2002,171, Görsel materyaller, öğrenen bireylerin dikkatini çekip güdüleme, dikkatlerini canlı tutma, duygusal tepkiler vermelerini sağlama, kavramları somutlaştırma, anlaşılması zor olan kavramları basitleştirmek gibi pek çok yararlılığa sahiptir. Bkz. Özcan Demirel, S. Sadi Seferoğlu, Esed Yağcı, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Pegema Yayınları, Ankara 2001, 70.

26 Halil İbrahim Yalın, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*, Nobel Yayınları, Ankara 2002, 21, Özcan Demirel, S. Sadi Seferoğlu, Esed Yağcı, 70.

27 Özbek, 213.

hitap etmek suretiyle bir işin nasıl yapıldığını göstermek için başvurulan bir gösterim tekniğidir.²⁸ Gerek dinin tebliği ve gerekse peygamberimizin öğretim metoduna baktığımızda, özellikle davranışa yönelik, kavram ve değerlere yönelik öğretim ürünlerinin elde edilebilmesi için, peygamberimiz “yaparak yaşayarak öğretme” metoduna başvurmuştur. Bu tür öğretim metodundan amaç, öğrenenlerin yapılanları görmeleri ve olayın gerçekleştirilmesini iyice kavramalarını sağlamaktır.²⁹ Bu konuya bir başka açıdan bakan C. Tosun’a göre ise, Peygamberimizin öğretimi üç aşamalıdır. Birinci aşamada, o bizzat Allah’tan gelen ilahi mesajları öğreniyordu. İkinci aşamada bu öğrendiklerini ulaşılabildiklerine öğretiyordu. Üçüncü aşamada ise, öğrenip de öğrettiklerini bizzat tatbik ediyor ve tatbik edilmesi için gayret sarf ediyordu.³⁰

Bu uygulamaların başlıcaları arasında yer alan ve peygamberimizin de niçin bu yola başvurduğunu açıkladığı temel örnek, namazla ilgili olanıdır. Sehl bin Sa’d’ın rivayetine göre Peygamberimiz bir gün minbere çıkmış ve namaz kılmıştır. Peygamberimiz, namazın gereklerini yerine getirdikten sonra arkasına dönüp ashaba şu şekilde seslenmiştir:

“Ben bunu şunun için yaptım (bu namazı şunun için kıldım): Bana uymanızı ve namazımı öğrenmenizi sağlamak için.”³¹

Hız. Peygamberin uygulaması bazen doğrudan ve insanların göreceği tarzda olmuştur. Onun çocuk sevgisi, İslam kültüründe sıklıkla dile getirilen bir olgudur. Peygamberimizin kendi torunları ile kurmuş olduğu ilişkinin niteliği, diğer insanların, çocuklarla ilişki kurmanın formunu fark etmelerini ve bu çerçevede çocuklarıyla ilişki kurmalarını sağlamıştır.³²

İnsanlara dinin öğretilmesinde, vahiy başlı başına bir değerdir. Ancak gerek vahyin anlaşılmasında ve gerekse, bireylerin var oluş nedenlerini anlamalarında, akıl önemli bir rol üstlenir. Ayrıca insanların birbirleriyle iyi ilişkiler kurabilmeleri, ahlaki ve manevi gelişmişliğe ulaşabilmeleri de, akıl bakımından gelişmelerine ve bunu öğrenmelerine katabilmeleriyle ilişkilidir.³³

Yukarıda da ifade edildiği gibi, peygamberimiz herhangi bir ibadetin, dine ait bir etkinliğin öğretiminde sıklıkla başvurduğu teknik, gösteri-demonstra-

28 Bilen, 171.

29 Özbek, 215.

30 Tosun, 86.

31 Buhârî, El-İmam Ebi Abdillâh Muhammed bin İsmail İbn İbrahim, *Sahîhu'l-Buhârî*, Darul-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût-Lübnân 1992, Kitâbü'l-Cuma, 26/917, I-II., 274.

32 Buhari, *Sahîhu'l-Buhârî*, Kitâbü'l-Edeb, 18/5997, VII-VIII., 98-99.

33 H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2003, 41.

tion tekniğidir. Ancak peygamberimiz, bu tür uygulamalarda yanlış anlaşılmalara düşmemek için kişisel olan ile dine ait olan uygulamaların arasını ayırmıştır. Bu nedenle, bazı uygulamaların dinî olarak telakki edilip âdet haline getirilmemesi için ashâbı zaman zaman uyarmıştır.

Peygamberimiz, öğretim olgusunu sadece dini bilgi ve değerlerle sınırlı tutmamıştır. O, günlük yaşamla ilgili durumların öğretimini de önemsemiş ve bunu da uygulamalı olarak göstermeye çalışmıştır. Ensar'dan bir adam peygamberimize "yardım dilemek amacıyla" geldiğinde, peygamberimiz hem dilencililiğin kötü olduğunu ima etmek ve hem de güçlükten kurtulması için o adama elindeki sınırlı imkânla keser-balta aldırılmıştır. Daha sonra da ormana gidip odun toplayıp satmak suretiyle rızkını çıkartmasını istemiş ve bu önerilerinin yerine getirilip getirilmediğinin de takipçisi olmuştur. Sonuçta bu kişi maddi durumunu düzeltmiştir.³⁴

Peygamberimiz, tebliği ve öğretimi görselleştirmeye yönelik olarak beden dilini de kullanmıştır. Beden dili, jestler, mimikler, yürüyüş, oturuş, duruşlar... gibi farklı bileşenleriyle kişilerin, anlama ve anlaşılmasını kolaylaştıran bir iletişim aracıdır. Sözün yeterli olmadığı veya işlevsiz kaldığı anlarda bir tebessümün veya çatık bir kaşın ifade ettiği anlam, kişilerin kendilerini anlatmakta oldukça yüksek bir etkiye sahiptir. Peygamberimiz de, dini öğretirken sahabeyle olan iletişiminde mesajları doğrudan göndermek yerine, zaman zaman mesajları sinyallere, beden diline yüklemeyi tercih etmiştir.³⁵

Peygamberimizin bu uygulamasıyla ilgili olarak Veda haccında geçen şu olay örnek verilebilir. İbn-i Abbas'ın rivayeti şu şekildedir:

"Peygamberimize Veda haccında soru soruldu. Soran kimse 'ben taş atmadan önce kurban kestim' dedi. Peygamberimiz bu soruya önce (bir şey olmaz, yaptığın doğrudur) dercesine eliyle işaret etti, sonra, günahı yoktur dedi. Soran kişi 'kurban kesmeden önce traş oldum' dedi. Peygamberimiz de günahı yoktur dercesine eliyle yine aynı işareti yaptı"³⁶ Beden dilinin kullanılmasıyla ilgili olarak peygamberimizin torunlarıyla ve diğer çocuklarla kurduğu iletişim bize ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.³⁷

34 İbn-i Mâce, *Sünen-ü İbn-i Mâce*, Kitâbu't-ticâre, 25/2198, II., ss.740-741.

35 Mahmut Kavaklıoğlu, "Sergilediği Beden Dili Açısından Hz. Peygamber", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/2, c.III, sayı: 6, ss.49,79.

36 Buhâri, *Sahihu'l-Buhâri*, Kitâbü'l-İlm, 24/83, I-II., 35.

37 Buhâri, *Kitâbü'l-Edeb*, 18/5997, VII-VIII., 98-99. Not: Ebû Hureyre'nin rivayet hadis şu şekilde: "Allah Rasûlü (s.a.v.) Ali b. Hasan'ı öptü. O'nun yanında da El-Ekrâ b. Hâbis et-Temîmî oturuyordu. El-Ekrâ şöyle dedi: 'benim on tane çocuğum var, ben onların hiç birini öpmedim.' Allah Rasûlü (s.a.v.) ona baktı ve dedi ki: 'Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.'"

Peygamberimizin görselleştirmede, somutlaştırmada kullandığı araçlardan birisi de şekil ve çizgilerdir. Görsel araçlar içerisinde yer alan şekil ve çizgiler, eğitimde sıklıkla başvurulan materyallerdir. Şekil ve çizgileri kullanması, peygamberimizin genel olarak soyut olan ve insanların anlamakta güçlük çekebileceğini düşündüğü metafizik konuları izah ederken başvurduğu bir uygulama olmuştur. Din dili kendine özgü bir nitelik taşımaktadır. En belirgin özelliği de “sembolik” oluşudur. Dini metinlerde benzetme, mecaz, kinayeli anlatımların kullanılması nedeniyle, dini bir metindeki veya anlatımdaki duygu ve düşüncelerin kavratılmasında dikkatli olunması ve değişik yöntemlerin uygulanması gerekmektedir. Burada öğrenen bireylere soyut kavramların anlamlı bir biçime dönüştürülüp, kavratılması hedefi güdülmelidir.³⁸

Çizgilerin kullanılmasıyla oluşturulan çizimler, taslak resimler ve şekiller; bireyleri, yerleri ve kavramları temsil etmek üzere kullanılan araçlardır. Öğretim etkinliğinde çizgilerin ve şekillerin kullanımı, ayrıntıları gösterme imkânı tanıdığı gibi, kavramlar arasındaki ilişkilerin de gösterilmesinde yardım sağlamaktadır.³⁹

Eğitim olgusu, sadece somut kavramlarla ilgili bir öğretimle sınırlı değildir. Yerine göre soyut kavramların da öğretilmesi gerekmektedir. İster somut kavramlarda olsun isterse soyut kavramlarda olsun, bir tanım veya soyutlamanın sadece ezberlenmiş olması, onun öğrenilmesi ve kullanılabilme gücü yönünden pek anlam ifade etmemektedir. Kavramların kendi aralarında sınıflandırılması, organize edilmesi ayırt edilmesi ilişkilerin fark edilebilmesi ve gerektiğinde somutlaştırmalara gidilmesi, gerçek ve sağlıklı öğrenmeyi sağlayacaktır.⁴⁰

Peygamberimiz de çok girift ve anlaşılması güç konuları açıklarken somutlaştırma yoluna gitmiştir. Bu konuyla ilgili olarak peygamberimizin bazı uygulamaları şu şekildedir:

Câbir bin Abdullah tarafından rivayet edilen ve Allah'ın yolu ile insanları yanlışlara düşüren yollarla ilgili öğütlerin verildiği ve yine çizgilerin kullanıldığı hadis şu şekildedir:

“Biz Peygamber(s.a.v.)'in yanında idik. Yere bir çizgi çizdi. O çizginin sağına iki çizgi, soluna da iki çizgi çizdi. Sonra elini ortadaki çizginin üzerine koyarak dedi ki: ‘Bu Allah'ın yoludur’ Sonra da şu ayeti okudu: ‘Şüphesiz bu benim dosdoğru yo-

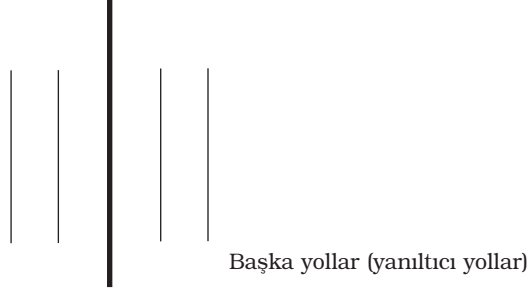
38 Mualla Selçuk, “İlköğretimde Din Dili ve Sembolik Anlatım”, *Din Öğretimi Dergisi*, Eylül-Ekim 1991, Sayı: 30, 82.

39 Demirel, Seferoğlu, Yağcı, 79.

40 Cevat Alkan ss. 154-155.

lumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır...(Enam 153)⁴¹

Allah'ın yolu

İnsanın ömrü ve istek ve arzularının anlatıldığı bir başka hadiste de Peygamberimizin çizgi ve şekilleri kullandığını görmekteyiz. Rabi bin Huseym'in Abdullah'tan rivayet ettiği hadis şu şekildedir:

“Nebî (s.a.v.) bir kare çizdi”. Sonra, başlangıcı karenin ortasından olmak üzere dışına doğru çıkan bir çizgi daha çizdi. Sonra da, bu ortadaki çizginin ortasından itibaren, ortadaki çizgiye doğru küçük çizgiler çizdi. Sonra (Bu çizgileri tarif ederek) dedi ki: Bu insandır (ortadaki çizgiyi kastederek), Şu da onu kuşatan ecelidir (kareyi kastederek), muhakkak ki eceli onu kuşatmıştır. Şu dışarıdaki (ana çizginin kare dışına çıkan kısmını kastederek) ise onun emelidir. Şu küçük çizgiler ise, onun ârâzlardır (afetler ve musibetler). Şimdi şu afet oku şaşar da insana dokunmazsa, diğer bir ok isabet eder. O ok da şaşırıp dokunmazsa ecel ona dokunur (yakalar).⁴²

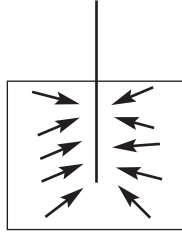
Bu hadiste peygamberimizin çizmiş olduğu şekillerle ilgili iki farklı çizim örneği-yaklaşımı söz konusudur. Bunlardan birincisi, Özbek tarafından yapılan çizimdir⁴³:

41 İbn-i Mâce, *Sünen-ü İbn-i Mâce*, Mukaddime 1/11, I., 6.

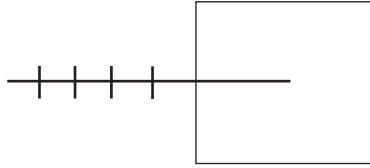
* Peygamberimizin bu tür şekilleri toprak ve kum üzerine değneklerle çizdiği ifade edilmektedir. Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latifî-Zebidî, *Sahih-i Buhâri Muhtasar Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, Tercüme: Kâmil Miras, 12. cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, 359.

42 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Kitâbü'r-Rikak, 4/6417, VII-VIII., ss. 220-221.

43 Özbek, 218.

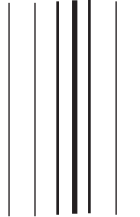

Bu hadisle ilgili yapılan diğerk bir çizim örneği ise, Buhâri Muhtasar Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi adlı çalışmada yer almaktadır⁴⁴:

Bu hadisle ilgili olarak verilen her iki çizim arasında tek fark çizimin ârâzlar (âfet ve musibetler) ile ilgili olan bölümündedir. Birinci çizimde bu küçük çizgilere insanı temsil eden çizginin ecelin içerisinde kalan kısmında ve ondan bağımsız olarak yer verilirken, ikinci çizimde ise ana çizginin karenin dışında kalan kısmında ve onu dik kesen bir biçimde yer verilmiştir.

Bu hadise yakın başka bir rivayet de Enes b. Mâlik tarafından rivâyet olunmuştur: “Nebi (s.a.v.) çizgiler çizdi. Sonra dedi ki: Bu insandır ve bu da onun ecelidir. Ve o (insan) bu haldeyken (emelini beklerken) kendine en yakın olan çizgi (ecel) ansızın geliverir.”⁴⁵

44 Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Latîfî-Zebîdî, *Sahîih-i Buhâri Muhtasar Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Tercüme: Kâmil Miras, 12. cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, 359.

45 Buhâri, *Sahîihu'l-Buhâri*, Kitâbü'r-Rikak, 4/6418, VII-VIII, 221.

Çizgilerin kullanılmasıyla ilgili olarak bir başka rivayet de şu şekildedir: Peygamberimiz bir gün bir birine paralel dört çizgi çizer. Sonra da ashabına “bunlar nedir, biliyor musunuz? Diye sorar. Yanındakiler de “Allah ve Resulü daha iyi bilir” diye cevap vermeleri üzerine bu çizgilerin ne anlama geldiğini şöyle açıkladı:

“Bunlar cennet ehlinin en faziletli kadınları olan Hatice bnt. Huveylid, Fâtıma bnt. Muhammed, Asiye bnt. Müzâhim, Meryem bnt. İmran’dır.”⁴⁶

Peygamberimizin bu uygulamasında da görüldüğü gibi, önemli olan, çizgiler değildir. Çizgiler insanların dikkatini çekmek, onlara konuyu daha açık bir biçimde açıklayabilmek ve öğrenmelerini sağlayabilmek için bir araç niteliğindedir. O günün koşulları ve imkânları göz önünde bulundurulduğunda, peygamberimiz bu çizgileri çölün kumları üzerine çizmiştir.

SONUÇ:

Günümüz eğitim anlayışlarında sıklıkla başvurulmakta olunan görselleştirme, daha fazla materyal kullanma, uygulamalı eğitim gibi pek çok eğitim etkinliğinin öncelikli amacı daha iyi bir öğrenme gerçekleştirmektir. Bu çerçevede, eğitim-öğretimde bize en güzel örnek olan peygamberimiz de, kendi yaşadığı dönemin koşulları içerisinde yukarıda belirtilen bazı araç ve teknikleri tebliğde ve kendi öğretim çevresinde yer alan insanlara bilgi, değer ve davranışları öğretmek amacıyla kullanmıştır.

Elbette peygamberimizin kullandığı tekniklerin günümüz için yeterli olması söz konusu değildir. Ancak onun örneklemelerinden hareketle, günümüzde gerçekleştireceğimiz örgün ve yaygın eğitim etkinliklerini düzenlememiz mümkündür. Burada din bilimleri ve ilahiyat bilimlerinin verilerini öğretime konu ederken, bizlere katkı sağlayacak olan eğitim bilimlerinde ulaşılan yenilikleri, din eğitimi biliminin de yardımıyla etkili bir biçimde kullanmalıyız.

Günümüz yaşamının ürettiği koşullar ve sorunlar, bilgi oluşturma ve yaymadaki hız, bizim din eğitimi öğretimi çalışmalarını gerek teorik ve gerekse pratik boyutta yeni açılımlar yapmamızı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin dini anlayarak öğrenmelerini sağlayacak yöntem ve teknikleri din eğitimi ve öğretiminde kullanmamız, kaçınılmaz görünmektedir.

Din olgusunun kapsamında metafizik konuların bulunması ve soyut kavramların da dinin öğretiminde derslere konu edilmesi gerçeğinden hareketle, öğrencilerin zihinsel gelişim basamağına uygun görselleştirmeye elverişli araçların din öğretiminde kullanılması, yararlı görünmektedir.